

Ю.М. ЛОПАТИНСЬКИЙ, к.е.н., доцент,
Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТРАНЗИТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Процес трансформації постсоціалістичних економік ознаменований формуванням ринкових інститутів. Проте продукування нових інститутів ринку вступало в суперечність з існуючими старими механізмами господарювання, наштовхуючись на інерційність неформальних інститутів поведінки суб'єктів економіки. Тож впровадження інституціональної матриці ринкового зразка було здебільшого зміною форми, а не суті функціонування національної економіки, гальмувалося відсутністю ринкового економічного мислення та ін.

Проблеми формування нових інститутів зумовили посилену увагу до теорії, що їх вивчає, – інституціоналізму. Теорію інституціоналізму та його складових розроблено в західній економічній науці. Як прикладну концепцію до теорії перехідної економіки інституціоналізм ширше подано у російській економічній літературі. Набуває активного розвитку теорія інституціоналізму й в Україні, про що засвідчує зростання кількості публікацій на дану тематику. У цьому зв'язку актуальні й спільні російсько-українські дослідження, прикладом чого є книга “Постсоветский институционализм” (ред. Р.М. Нуреев, В.В. Деметтьев)[7].

Проте прикладне застосування інституціональних концепцій як теоретичного базису до трансформування конкретних видів економічної діяльності майже не зустрічається. Особливо це стосується аграрного сектора національної економіки та процесу його реформування. На нашу думку, подальшого розвитку потребують теоретичні основи трансформування національної економіки та окремих секторів у контексті теорії інституціоналізму як однієї з можливих концепцій, у рамках якої поєднуються економічні, соціологічні та психологічні підходи.

Метою даного дослідження є розгляд проблем впровадження формальних і неформальних інститутів ринку в перехід-

ній економіці, особливості аграрних інститутів, обґрунтування доцільності застосування теорій інституціоналізму.

Ринкові трансформації зумовили посилену увагу до формування інститутів у транзитивних економіках, що визначає актуальність дослідження цього процесу на принципах структурно-функціонального аналізу. Розгляд цього питання важливий, зокрема, з точки зору первинності інститутів, закладання яких є основою наступного становлення інститутів похідних. Це зумовлює постановку питання про інституціональну архітектуру [див.: 1]. До того ж, в економічній літературі зустрічаються різноманітні підходи до класифікації інститутів.

З погляду об'єктивістської парадигми і системного підходу, при якому дослідження спрямовані на виявлення інституційної структури, що визначає характер і спрямованість взаємодії соціальних груп, або акторів, виявлення стабільної складової інститутів, С. Кірдіна поділяє інститути на базові (глибинні, історично стійкі соціальні відносини, що постійно відтворюються) та комплементарні (що носять допоміжний характер, забезпечуючи стійкість інституційного середовища в тій або іншій сфері суспільства) [2]. При цьому інституціональні форми додаткових інститутів гнучкі та функціонують без просторово-часових обмежень, однак у рамках базових інститутів. Схожа концепція також у О. Бессонової, яка оперує категорією інституціонального ядра [3].

Щодо того, які саме інститути належать до базисних (ядра економічної системи), то в середовищі вчених немає однастайності. Так, В. Савчук та В. Якубенко окреслюють коло базисних економічних інститутів категоріями власності, влади, управління, праці [4, с. 49], що досить широко та за суттю знаходиться за межами

© Ю.М. Лопатинський, 2006

концепцій інституціоналізму. У вузькому трактуванні А. Ткач до базисних відносить інститути власності й трансакційних витрат [5, с. 72], проте трансакційні витрати варто розглядати скоріше як наслідок відсутності чи недостатньої дієвості відповідних інститутів (покликаних зменшувати трансакційні витрати), ніж як окремих інститут.

З нашої точки зору, до базисних інститутів ринкової економіки належать інститути власності та контрактації (інститут угод). Також визначальним є вплив держави як одного з базисних інститутів у сучасній ринковій економіці.

А. Гриценко також обґрунтовано пропонує введення у систему базових інститутів інституційної динаміки формування правил, норм, процедур інституційних змін, готовності до них суб'єктів, тобто правил зміни правил [1, с. 96]. Цю тезу варто вважати розвитком теорії інституціональних змін Д.Норта.

Інституціоналізація національної економіки може бути визначена як процес становлення та функціонування мережі суспільних інститутів, функціями яких є структурування взаємовідносин між економічними суб'єктами, узгодження їхніх інтересів, а також обмеження, що формують мотиваційні та поведінкові механізми.

Інститути в широкому розумінні – це писані та неписані норми й правила, що є умовами та передумовами процесу прийняття рішень. Вони створюють певне середовище, яке прямо чи опосередковано впливає на поведінку економічних агентів. При цьому інститути не примушують суб'єктів діяти певним чином, але роблять іншу поведінку не вигідною. З цієї точки зору інститути виконують функцію механізму регулювання. Однак ця функція ширше економічного механізму, бо включає не тільки економічні, а й соціологічні, психологічні, ментальні, етичні, культурні, історичні та інші аспекти, що свідчить про розширення предмета економічної теорії. Хоча при цьому спостерігаються два різноспрямованих процеси: доповнення економічної теорії складовими іншими вчень та проникнення економічних концепцій в ін-

ші галузі науки.

Складність ситуації пов'язана ще й з тим, що процеси трансформації відбуваються одночасно як в об'єкті перетворень, так і в економічній науці, покликаний ці перетворення пояснювати, координувати, спрямовувати в потрібне русло ринкових реформ. Нині теорія перехідних економік сама знаходиться у процесі переходу до нового розуміння завдань і етапів трансформації. Застосування концепцій інституціоналізму як теоретичної бази трансформаційних перетворень повинно виконувати двояку роль: 1) пояснювати причини гальмування ринкових реформ та здійснених помилок на цьому шляху; 2) забезпечувати обґрунтування подальших трансформаційних кроків, зокрема з урахуванням секторальних особливостей.

До похідних інститутів, які сформувалися або повинні були сформуватися на основі базисних ринкових інститутів, варто віднести інститути підприємництва, конкуренції, ціноутворення, фінансово-кредитний та ін. Водночас мова йде переважно про формальні інститути, однак у транзитивних економіках ситуація ускладнюється наявністю неформальних інститутів, які здебільшого є наслідком впливу попередньої суспільної формації. Уповільнена трансформація неформальних інститутів гальмує розвиток повноцінного механізму ринкових відносин. Даються взнаки застарілі форми колективної свідомості, що зумовлюють важкість формування нових ринкових поглядів у свідомості суб'єктів різних рівнів економічної системи.

Перші роки реформ характеризуються заміною авторитарного управління на ринкове регулювання з мінімізацією функцій держави. Проте така ситуація була б ефективна за умов розвиненої економічної системи. При відсутності таких умов та досвіду господарювання в ринковому середовищі відбулися значні викривлення при формуванні формальних і неформальних інститутів.

Сучасний етап розвитку інституціонального середовища в Україні характеризується трьома складовими: 1) продовженням становлення та формування ін-

ститутів ринку; 2) потребою реформування квазіринкових (неефективних, але стійких) інститутів, утворених у перші трансформаційні роки на непідготовленому соціально-економічному ґрунті національної економіки; 3) необхідністю створення умов для змін неформальних інститутів у напрямку сприйняття здійснюваних суспільних перетворень.

Секторальні особливості інституціоналізації національної економіки зумовлені специфікою активів та умов господарювання щодо окремих видів економічної діяльності. Характерним прикладом є вітчизняний аграрний сектор, значний рівень усупільнення та колективізації якого зумовив формування особливого типу псевдоекономічної поведінки його суб'єктів. З іншого боку, для сучасного аграрного господарювання характерна обмежена раціональність поведінки його акторів, коли в несприятливих умовах збитковості, цінного диспаритету тощо продовжується виробництво сільськогосподарської продукції, зокрема як форма самозайнятості та виживання громадян. Якщо ринок формує ціннісно-цільові мотивації, визначаючи тактичні й стратегічні рішення, то економічна поведінка окремих селянських домогосподарств частково може розглядатися як ірраціональний за своєю природою феномен несвідомого, що сформувався під впливом інституціональних факторів. До цього додається опортуністична поведінка контрагентів з оточуючого середовища.

Ринковий розвиток аграрного сектора демонструє важливість специфікації прав власності. Так, для становлення реального власника потрібна зміна декількох поколінь (за трактуванням А. Гриценка – у широкому сенсі: поколінь техніки і технологій, форм життєдіяльності, людей, ідей і т.д. [1, с. 95]). Проте, якщо права власності чітко не визначені, спадковість поколінь може перериватися: діти фермерів будуть йти з села...

Практика аграрних реформ доводить важливість формування сприятливих умов розвитку аграрного сектора, серед яких першість належить інституціональним.

Окресленим колом питань проблематика інституціоналізації національної економіки не обмежується. Існують інші питання, на перший погляд другорядні. Так, різні підходи зустрічаються не тільки в можливому трактуванні та класифікації інститутів і їхньої ролі, але й у термінології. Останнім часом ширшого розповсюдження у вітчизняній науці набув термін “інституція” на заміну “інститут”. Ми дотримуємося думки про необхідність відокремлення категорій інститутів та інституцій. Неоднозначне трактування цих термінів і в російській науковій термінології. Так, у вступній статті до кн. Т. Веблена “Теорія дозвільного класу” С. Сорокіна зазначає: “інституція” – установа, звичай, порядок, прийнятий у суспільстві; “інститут” – закріплення звичаїв і порядків у вигляді закону або установ” [6, с. 6]. У широкому трактуванні (відповідно до концепцій інституціоналізму) доцільніше використовувати термін “інститут”; “інституція” коректніше використовувати для позначення узагальненої групи організацій (наприклад – фінансові інституції тощо). Якщо інститути є макроекономічною категорією, а організації – мікроекономічною, то інституції слід віднести до мезоекономічного рівня.

З цими двома термінами – інститути та інституції – також пов'язані, на нашу думку, різні похідні конструкції, які застосовуються у вітчизняній економічній науці паралельно: інституціональний (англ. – institutional, рос. – институциональный) – прикметник, утворений від “інститут”; інституційний – від “інституція”. На наш погляд, термін “інститут” ширше, отже коректнішим у науковому обігу в контексті трансформаційних процесів є застосування слова “інституціональний” не тільки як безпосередньо похідного з англійської мови, але й як такого, що підкреслює відповідність концепціям інституціоналізму.

Отже, становлення інституціональної економічної системи ринкового типу в постсоціалістичних економіках перебуває лише на початковому етапі. Напрацювання теоретико-методологічних основ подальших трансформаційних процесів, зокрема

на основі концепцій інституціоналізму, повинно зменшити кількість можливих пас-ток на цьому шляху та сприяти прискоро-ному входженню національних економік у світове співтовариство, де вони зможуть впевнено демонструвати свою конкуренто-спроможність.

Література

1. Институційна архітектура і механізми економічного розвитку // Економічна теорія. – 2005. – №1. – С. 94-116.
2. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России. – М.: ТЕИС, 2000. – 213 с.
3. Бессонова О.Э. Раздаток: институциональная теория хозяйственного развития России. – Новосибирск: ИЭиОПП СО РАН, 1999. – 152

с.

4. Савчук В.С., Якубенко В.Д. Базисні економічні інститути і напрями аналізу їх парних взаємозв'язків // Економічна теорія. – 2005. – № 2. – С. 49-63.
5. Ткач А.А. Институціональні основи ринкової інфраструктури: Монографія. – К.: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 295 с.
6. Веблен Т. Теория праздного класса: Пер. с англ.; Вступ. ст. (С. 5-56) Сорокиной С. Г. – М. : Прогресс , 1984 – 367 с.
7. Постсоветский институционализм // Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк, Каштан, 2005. – 480с.

Статья поступила в редакцию 17.01.2006